

ПЕРСПЕКТИВНІ ЗАВДАННЯ ЕКООСВІТНЬОЇ ТА ЕКОВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І МОНІТОРИНГ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Сучасний період розвитку України супроводжується великомасштабними соціально-економічними, демографічними, геоecологічними змінами і трансформаціями. Вони суттєво впливають на стан навколишнього природного середовища, спричинюють сьогочасні та віддалені ecологічні, демографічні та геополітичні наслідки. Ecологічні проблеми стають найважливішими проблемами не лише сьогочасного сьогочасного, не лише України, а й усього людства. Тому й увага до них повинна зростати.

Одним з важливих підходів до їхнього вирішення має бути екоосвітній моніторинг. Однак питання ефективності екоосвітньої та ековиховної діяльності навчальних закладів до недавнього часу практично не досліджувалися, хоч цей аспект є вкрай необхідним, адже від ступеня досконалості освітньої та виховної систем залежить ефективність підготовки як фахівців-ecологів, так і фахівців інших спеціальностей, здатних вирішувати ecологічні проблеми людства і планети Земля.

Мета і завдання ecологічної освіти дітей, школярів і студентів, розуміння її сутності розроблялися колективними зусиллями науковців та педагогів багатьох країн світу. Одне з найбільш поширених визначень поняття „ecологічна освіта” прийняте на першій міжнародній нараді з педагогічних питань ecології (штат Невада, США, 1970 р.). Ним користуються у більшості країн, у тому числі й в Україні [16, С14].

Ecологічна освіта – це системний, комплексний процес формування ecологічного світогляду, ecологічної культури; важлива складова загальноосвітнього процесу. Здійснюється через безперервну систему навчання й виховання. Відповідно до міжнародних вимог, базисною, вихідною ідеєю, методологічною основою ecологічної освіти має бути гармонізація взаємовідносин суспільства і природи. Основні складові ecологічної освіти: формальна і неформальна освіта й виховання, ecологічне просвітництво, післядипломна ecологічна освіта, підготовка керівних кадрів у цій сфері [2, С.53].

Проблемі обґрунтування ecологічно оптимальної взаємодії суспільства з природою присвячено ряд робіт всесвітньо відомих вчених - В. Вернадського, А. Габора, Б. Коммонера, О. Леопольда, Дж.П. Марша, А. Тойнбі, Л. Чайнта, А. Швейцера та ін.

Теоретичні засади розвитку ecологічної освіти і виховання склалися під впливом гуманістичних ідей передових мислителів різних епох (Платон, І.Г. Песталотці, Ж.-Ж. Руссо, Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський) і вітчизняних учених (Г.С. Сковорода, В.І. Вернадський, В.О. Сухомлинський, М.А. Голубець, К.М. Ситник, Г.О. Білявський та ін.).

Вагомий внесок у теорію і практику ecологічної освіти і виховання зробив В.О. Сухомлинський, педагогічні ідеї якого лише тепер починають усвідомлюватися сучасниками. Ним сформульовані принципи педагогічного управління емоційним і раціональним сприйняттям природи. Процес, історія становлення і розвитку ecологічної освіти й виховання в Україні були предметом наукового дослідження О.В. Плахотнік, С.В. Шмалей, І.М. Костицької, інших вчених.

Ця проблема завжди була в центрі уваги вітчизняних педагогів Н.А. Пустовіт, Г.П. Пустовіта, В.С. Крисаченка, М.І. Дробнохода, І.М. Костицької, Л.Б. Лук'янової, І.С. Мітрасової, Г.С. Тарасенко, А.В. Степанюк, О.В. Плахотнік, С.В. Шмалей, Н.П. Єфименко, Н.А. Негруци, Т.С. Нінової, Л.А. Сатановської, Т.Г. Вайди та ін.

Оригінальні погляди на мету, завдання і принципи ecологічної освіти сформулювали І.Д. Зверев, О.М. Захлебний, визначивши теоретичні й методичні засади побудови системи ecологічної освіти та її змісту в середній школі.

Як свідчать результати ecолого-педагогічних досліджень вчених [2, 3, 10, 13, 17], вивчення проблем ecологічної освіти і виховання повинне базуватися на таких засадах:

- принципі природовідповідності, обґрунтованому у класичній педагогіці (Платон, І.Г. Песталоцці, Я.А. Коменський, Г.С. Сковорода, Ж.-Ж. Руссо, К.Д. Ушинський, М. Монтесорі, В.О. Сухомлинський та ін.);
- історико-педагогічному, загальнопедагогічному і психологічному підходах до аналізу сучасного стану екологічної освіти і виховання (О.А. Абдуліна, Г.П. Бачинський, Г.О. Білявський, А.С. Волкова, Є.В. Гірусов, С.У. Гончаренко, М.І. Дробноход, А.М. Захлібний, І.Д. Зверев, І.М. Костицька, В.С. Крисаченко, І.Я. Лернер, Б.Т. Ліхачов, М.М. Моїсеєв, Л.С. Нечепоренко, І.Т. Суравегіна, В.О. Сухомлинський, Г.С. Тарасенко, Г.І. Швебс, М.А. Голубець, І.П. Ковальчук, З.М. Шевців, Н.Б. Щокіна та ін.);
- наукових засадах формування відповідального ставлення дошкільнят, учнів і студентів до природи (Н.А. Пустовіт, Д.І. Трайтак, Л.М. Немець, І.П. Ковальчук, Н.В. Лисенко та ін.);
- загальнопедагогічних і психологічних засадах екологічного виховання (Я.І. Габев, А.М. Галєєва, С.Д. Дерябо, О.М. Захлібний, І.Д. Зверев, Б.Г. Йоганзен, Р.А. Науменко, С. Є. Павлюченко, І.Т. Суравегіна, А.П. Судельковський та ін.);
- врахуванні вікових особливостей формування екологічної культури учнів (О.В. Коваль, С.Г. Лебідь);
- комплексному підході до формування в дітей дбайливого ставлення до рослинного світу (Г.С. Марочко);
- теорії і методиці формування еколого-педагогічної культури вихователя дошкільного закладу в системі вищої педагогічної освіти України (Н.В. Лисенко);
- концептуальних підходах, принципах та критеріях відбору і побудови різнорівневого змісту екологічної освіти й виховання учнів 1-9 класів у позашкільних установах (Г.П. Пустовіт);
- врахуванні народних традицій та їхнього впливу на процес природоохоронного виховання (В.І. Скутіна, Т.І. Ковальчук);
- взаємозв'язках естетичного, морального та екологічного виховання (Л.П. Печко);
- принципах конструювання цілісного змісту навчального матеріалу про живу природу, фундаменталізації та інтеграції знань щодо вивчення живої природи (А.В. Степанюк);
- принципах формування ціннісно-зорієнтованої відповідальної поведінки людини за збереження довкілля (В. Василенко, Ю. Вейденгаммер, Д. Леонтьєв, Є. Подольська, С. Рубінштейн та ін.);
- врахуванні досягнень екологічної підготовки учнів і студентів у процесі вивчення різних навчальних предметів у школі та ВНЗ (Н.М. Буринська, А.С. Волкова, Я.І. Габев, Л.П. Лаврух, О.В. Лабенко, Н.В. Левчук, Л.Б. Лук'янова, Г.С. Марочко, О.П. Мітрясова, В.М. Назаренко, Р.А. Науменко, А.Н. Некос, Л.М. Немець, М.П. Откаленко, Г.П. Пустовіт, Н.А. Пустовіт, М.С. Швед, Н.Б. Щокіна та ін.);
- аналізі рівня підготовленості майбутніх учителів до екологічної освіти й виховання учнів (А.В. Афонін, М.М. Бойчева, С.М. Глазачов, О.М. Дорошко, Т.В. Корнер, Т.С. Нінова, Г.Ф. Пономарьова, Л.В. Романенко, О.П. Сідельковський, О.С. Сластьоніна, С.В. Совгіра, Є. Флешар та ін.).

Ефективність реалізації цих підходів і принципів повинна відстежуватися і контролюватися як у ході педагогічних експериментів, так і у процесі моніторингу.

Інтерес до моніторингу в вітчизняній і зарубіжній науці та практиці посилюється у 90-х роках ХХ століття [1]. Моніторинг у сучасному житті застосовується в різних сферах діяльності людини і залишилося мало галузей, де він у тій чи іншій формі не використовується.

У педагогіці за допомогою моніторингу досліджують: рівень готовності дітей до школи; ефективність роботи початкових шкіл (Вільямс); динаміку набутих знань і вмінь; ефективність навчальних програм (Д. Кемпбелл); інтеграцію нових методів навчання в

навчально-виховний процес (Ч.Тедлі) тощо. На даному етапі в Україні створені та розвиваються моніторингові служби якості освіти загальноосвітніх навчальних закладів [12].

Моніторинг потрібний, коли в розробці будь-якого процесу важливо постійно відстежувати, що відбувається в реальному середовищі з метою включення результатів поточних спостережень у подальше управління цим процесом [11, С.105].

На відміну від довготривалого (лонгитюдного) дослідження (Д. Блок з Інституту розвитку людини Каліфорнійського університету, Г. Томе з Німеччини, Д. Бахман з Мічиганського університету та ін.), моніторинг має певні особливості:

- він є цілісною системою, яка реалізує велику кількість функцій;
- виділяються аспекти моніторингу, які вирізняють його від інших близьких або подібних педагогічних процесів, а саме: неперервність, діагностичність, інформативність, науковість (обґрунтованість моделі та параметрів), зворотній зв'язок.

Технології використання моніторингу в екоосвітній діяльності можна звести до кількох груп: поточне спостереження, метод тестових ситуацій, експлікація (розгортання, пояснення змісту навчально-еколого-виховної діяльності), опитування, аналіз результатів еколого-виховної діяльності, тестування [11]. Використовується і метод спостереження за попередньо розробленою програмою.

Моніторинг – це багаторівнева система діагностичних процедур. Перш за все, в ньому виділяються підготовчі, робочі та управлінські етапи діяльності:

1. Підготовчі етапи: визначення об'єкта і предмета дослідження; постановка завдання; формулювання гіпотези; визначення критеріїв; підбір тестів відповідних методик дослідження.
2. Робочі етапи: збирання інформації (тестування, анкетування, бесіда, спостереження та ін.); систематизація та оброблення даних; формування науково-обґрунтованого прогнозу та рекомендацій; збереження та розповсюдження інформації.
3. Управлінські етапи: обґрунтування та реалізація управлінських рішень, спрямованих на оптимізацію ековиховної та екоосвітньої діяльності.

Особливо ретельно слід підходити до підготовчого етапу моніторингу, оскільки від цього залежить реалізація мети дослідження.

Моніторинг екоосвітньої та ековиховної діяльності здійснюється згідно з поставленими завданнями. Завдання ставляться учням, педагогічному колективу навчального закладу, батькам. При доборі моніторингових процедур потрібно враховувати замовлення, мету та пам'ятати про принцип доповнення методик [11, С.108].

Об'єктами моніторингу екоосвітньої та ековиховної діяльності повинні виступати дошкільні дитячі установи, ЗНЗ I-III ступенів, ліцеї, коледжі, ПТНЗ, академії, інститути, університети, заклади післядипломної освіти; учнівські і студентські колективи (класи, групи), вчителі-предметники, заступники директорів з виховної роботи, педагогічні організатори, а також місцеві жителі різних вікових категорій і соціальних груп.

Суб'єктами моніторингу можуть бути вчителі, викладачі, студенти, окремі дослідники, науково-дослідні та навчальні заклади.

Мета дослідження: оцінити стан існуючої системи екологічної освіти і виховання, виявити проблеми, недоліки у цій сфері, забезпечити постійне відстежування рівня екоосвітньої та ековиховної роботи, її ефективності та наслідків, виявити рівень екологічної грамотності та освіченості об'єктів виховного процесу, обґрунтувати систему рекомендацій, спрямованих на підвищення рівня екологічної грамотності, свідомості і культури дітей та громадян і дієвості навчально-виховного процесу.

Структурними елементами системи моніторингу екоосвітнього та ековиховного впливу навчальних закладів та інших суб'єктів освітньої діяльності на учнів, студентів, населення в цілому через надання екоосвітніх та ековиховних послуг, на наш погляд, повинні виступати:

- блок збору інформації;
- блок нагромадження, обробки, аналізу та узагальнення інформації про форми, методи впливу системи шкільного виховання на сформованість екологічної культури в об'єктів екологічного навчання і виховання;
- блок технологій, за допомогою яких забезпечуватиметься проведення моніторингу;
- блок статистичної обробки даних експерименту;
- система експертних оцінок виховних впливів навчальних закладів на сформованість у дітей та студентів екологічної свідомості і культури;
- система доступу до банку даних моніторингу, розповсюдження інформації;
- система управління та реагування навчальних закладів, управлінських структур держави на результати моніторингу цього виду навчальної і виховної діяльності.

У загальноосвітніх навчальних закладах Львівської області нами проводився моніторинг виховного впливу школи на сформованість у дітей та молоді екологічної свідомості та культури. Актуальність пілотного дослідження та першого заміру виховного впливу школи базувалася на відстежуванні ефективності шкільних виховних заходів екологічного спрямування, необхідності підвищення ефективності еколого-виховної, природоохоронної та екоосвітньої роботи згідно з єдиною системою екологічної освіти і виховання, аналізі рівня сформованості системи екологічної освіти та виховання, відстежуванні рівня скоординованості планів виховної роботи в школі, аналізі програм предметів, планів виховної роботи класних керівників з позиції наявності екоосвітньої та ековиховної складових.

Для того, щоб ситуацію покращити, потрібно зробити аналіз системи виховання з позиції дотримання принципу наступності і виявлення рівня інтегрованості екологічних знань у спектрі природничо-математичних, гуманітарних, суспільно-історичних дисциплін.

В основу дослідження були покладені ідеї Концепції екологічної освіти України [9]. На основі проведеного аналізу результатів пілотного дослідження з'ясовано, що проблема екологічної освіти і виховання постає у регіональному педагогічному баченні як головний чинник забезпечення можливості буття та життєдіяльності людей. З одного боку, накопичений достатній теоретичний і практичний педагогічний досвід, а з іншого – досі не спостерігається глибоких змін у формуванні екологічної культури молоді.

Результати дослідження свідчать, що трохи більше третини респондентів вважають, що в Україні не існує цілісної системи неперервної освіти і виховання на практиці, незважаючи на прийняту Концепцію екологічної освіти та екоосвітню й ековиховну роботу, яка реалізовується у школах (використовуються елементарні форми учнівської науково-дослідної роботи екологічного змісту (81% респондентів), проводиться спостереження за станом довкілля (58%), його змінами під впливом природних і техногенних чинників; школярі беруть участь у тижнях екологічних знань (89%), природоохоронній діяльності (91%), у роботі шкільних лісництв (12%), в експедиціях (30%), екологічних стежках (38%), екологічних таборах (7%), зльотах, конгресах тощо). 100% школярів залучені до екологічної роботи хоча б однієї природоохоронної акції („Не рубай ялинку”, „Посади своє дерево”, „Прибери планету”, „Піклування про птахів”, „Чисті джерела”, „Первоцвіти”, „Струмочок, річечка, ріка”, „Зелена аптека” тощо).

У школах області проводяться тижні екологічних знань. Згідно з програмою тижня, виконується комплекс заходів, пов'язаних з прильотом птахів, насадженням дерев і кущів, впорядкуванням території школи, села, міста, з охороною ранньоквітучих рослин тощо. У цей період проводиться велика робота з пропаганди екологічних знань через радіо і пресу, розповсюдження листівок тощо. З метою вивчення рослинного світу, грибів, птахів та їх голосів, комах тощо у всіх школах проводяться тематичні екскурсії у природу.

Учні шкіл області під керівництвом вчителів і студентів беруть активну участь у роботі шкільних лісництв, екологічних загонів, екологічних експедицій та екологічних стежок.

Використовуються також елементарні форми учнівської науково-дослідної роботи екологічного спрямування. 58% заступників директорів з виховної роботи та 43% педагогів-організаторів мають у своїх школах учнів, які проводять спостереження за станом довкілля, його змінами під впливом природних і техногенних чинників, узагальнюють отримані дані та аналізують їх на семінарах і конференціях.

У школах (46% респондентів) є учні-дописувачі місцевої преси. Вони висвітлюють роботу екологічних служб в екоінформаційних розділах газет, розкривають знання про флору та фауну Червоної книги рідного краю тощо.

Педагоги, які займаються виховною роботою в школі, вважають, що найважливішими напрямками реалізації системи заходів, спрямованих на вирішення проблем екологічного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах, є:

- введення самостійного предмета з основ екології та природозбереження;
- проведення інтегрованих уроків екологічного спрямування;
- інтегрування екологічних знань у спектр природничо-математичних, гуманітарних, суспільно-історичних дисциплін;
- проведення виховних заходів, спрямованих на формування у школярів екологічної свідомості та культури;
- використання елементарних форм учнівської дослідної роботи екологічного спрямування;
- проведення спостережень за станом довкілля, його змінами під впливом природних і техногенних чинників, узагальнення отриманих даних та виступи на семінарах, конференціях;
- оволодіння навичками природоохоронної роботи через участь в акціях;
- підготовка і публікація статей екологічного спрямування у місцевій пресі;
- організація експедицій, екологічних таборів, зльотів, конгресів та забезпечення активної участі в них старшокласників;
- обговорення екологічних проблем у вигляді круглих столів, прес-конференцій, диспутів, вікторин, конкурсів, КВК, рольових екологічних ігор тощо.

Нами проведений аналіз системи неперервної екологічної освіти й виховання та координації планування виховної роботи в школі. Отримані результати свідчать, що від злагодженої спільної ековиховної роботи педагогічного колективу школи залежить ефективність та результативність шкільних виховних заходів екологічного спрямування, еколого-виховної природоохоронної та екоосвітньої роботи.

При проведенні моніторингу ми повинні враховувати, що єдина система екологічної освіти і виховання має охоплювати порівняно самостійні підсистеми: дошкільного, шкільного, вузівського, післядипломного та масового екологічного виховання з усіма прямими та зворотними зв'язками, а головним завданням становлення єдиної системи екологічної освіти та виховання є розробка і втілення єдиних, послідовних програм екологічної освіти та виховання всього населення України. Ці програми повинні забезпечити засвоєння обов'язкового понятійно-термінологічного апарату, а також формування основ екологічних знань, вмінь та навичок для усіх рівнів навчання.

Крім того, зміст навчання повинен враховувати необхідність постійного ускладнення матеріалу, передбачити розширення вже отриманих знань та сприяти формуванню екологічної моралі і принципів екологічної доцільності у суспільстві. На жаль, досвіду втілення єдиної системи екологічної освіти та виховання дуже небагато, і ґрунтується він тільки на ентузіазмі вчителів, вихователів, педагогів позашкільних закладів і всіх тих, кому не байдуже життя майбутніх поколінь [4, С.300].

Народна педагогіка стверджує, що навчання як і виховання тільки тоді буде результативним, коли відбуватиметься безперервно, упродовж усього життя. Цієї ж думки дотримуються визначні вітчизняні та зарубіжні педагоги і психологи [3, 10, 12, 16].

У системі неперервної екологічної освіти і виховання шкільний етап ґрунтується на позитивному емоційному досвіді спілкування з природою і розвитку вже набутих знань, умінь, навичок та переконань у необхідності жити в злагоді з природою. Він є базою для формування екологічної культури школярів і подальшого поглиблення екологічної освіти на основі наступності.

Важливою проблемою екоосвіти й ековиховання є пошук системи методів реалізації концепції екологічної освіти. Усю багатоманітність методів передачі навчальної інформації об'єднують (Л. Садовська, О.А. Драган, І.П. Ковальчук та ін.) у чотири групи: аудіальні, візуальні, кінестичні та полігенетичні методи.

Метод ЗСП (Знання – Ставлення – Поведінка) ґрунтується на припущенні, що засвоєні знання впливають на наше ставлення до екологічних проблем і системи цінностей, викликаючи відповідні зміни в поведінці. Проте набуті в окремій галузі знання не впливають механічно на відповідну поведінку. Притаманні нам ставлення до певних екологічних проблем і система цінностей нагадують швидше фільтр, який пропускає тільки ті знання, що підтримують установлені погляди на певні екологічні проблеми суспільства. Інші факти відфільтровуються і не допомагають впливати на нашу поведінку.

Для того, щоб змінити поведінку, способи й методи навчання мають активно впливати на ставлення до чогось і систему цінностей та виховувати здатність і бажання до дії. Одним із таких методів є „комбінована освіта”. Вона складається з чотирьох елементів: теорії, практики, оцінки і дії.

Теорія полягає насамперед у „традиційному викладанні” й повідомленні основних даних, тобто формуванні в учнів, студентів, населення екологічних знань та екологічного світогляду.

Практика є другим елементом. Найважливіше у ньому – особистий досвід і запитання, пов'язані з предметом вивчення. Можна сказати, що посадивши дерево, очистивши струмок своїми руками, стаєш переконаним екологом.

Оцінка – третій елемент, пов'язаний з індивідуальним чи груповим ставленням до предмета вивчення. Навчання вчить давати індивідуальну чи групову оцінку стану навколишнього середовища, робити інсценізацію того, у який спосіб можна використати свої екологічні знання, розуміння і досвід, щоб прислужитися суспільству у підвищенні його екологічної культури.

Дія – це четвертий елемент цього навчального способу, який стосується зв'язку між предметом вивчення, особою, реальністю і тим, як ми своїми діями впливаємо на підвищення екологічної грамотності, свідомості і культури.

У процесі екоосвітньої та ековиховної діяльності необхідно тримати у полі зору цей аспект конструювання змісту і суті навчально-виховного процесу, а в ході моніторингу відстежувати його дієвість.

У пілотному дослідженні брали участь заступники директорів з виховної роботи (65 респондентів) Жовківського, Сокальського, Самбірського, Стрийського, Яворівського, Мостиського, Турківського, Кам'яно-Бузького, Городецького, Пустомитівського, Перемишлянського, Золочівського районів, міста Червонограда та міста Львова.

Для першого заміру нами були розроблені анкети для опитування заступників директорів з виховної роботи, вчителів-предметників з позиції наявності екоосвітньої та ековиховної складових у програмах предметів, старшокласників дев'ятих, десятих та одинадцятих класів (450 учнів чотирьох шкіл Львівської області та 55 педагогів цих шкіл).

Для прикладу, проаналізуємо відповіді на два запитання із розроблених анкет (табл. 1)

Найбільш характерні відповіді старшокласників на два запитання із розроблених анкет:

• **десятикласників:**

* „Я вважаю, що єдина система екологічного виховання в Україні ще не досягла потрібного рівня, багато людей ще не усвідомлює наростаючих екологічних проблем”.

- * „Практично ні”.
- * „Варто лише подивитися на вулиці в наших містах.”
- * „Мене це зовсім не цікавить”.
- * „Вона застаріла і недієва...”
- * „...примітивна і майже не несе користі...”.
- * „Екологічна освіта і виховання в Україні досить розвинена і результативна”.
- * „Вона недієва, нерезультативна, примітивна...”.
- * „Вона застаріла, недосконала і примітивна...”.
- * „Судячи про стан забруднення довкілля, можна зробити відповідні висновки”.
- * „Екологічна освіта є дуже дієвою для формування екологічної культури...”.
- * „...введення самостійного предмета доцільне та актуальне...”.
- * „На мою думку .... не дала майже ніяких результатів, оскільки кожен дивиться на іншого, не починає з себе... і тому у нас таке забруднення довкілля...”.

Таблиця 1

Деякі результати анкетування учнів стосовно ефективності існуючої системи екологічної освіти і виховання

№ з/п	Запитання	Типи відповідей		
		Позитив-ні	Невизна-чені	Негатив-ні
1.	Чи дієва і результативна система екологічної освіти й виховання в Україні, чи забезпечує вона формування екологічної свідомості і культури?	Відповіді десятикласників		
		31%	12%	57%
		Відповіді одинадцятикласників		
		52%	19%	29%
2.	Чи вважаєте за доцільне введення самостійного предмета „екологія” у шкільну програму	Відповіді десятикласників		
		78%	8%	14%
		Відповіді одинадцятикласників		
		84%	5%	11%

• одинадцятикласників:

- * „Я думаю, що система екологічної освіти й виховання в Україні саме зараз стала найбільш актуальною”.
- * „...система є, але вона нерезультативна... треба міняти психологію людей...”.
- * „...є слабкою, а так хочеться жити в чистому довкіллі...”.
- * „...Україна мало робить для формування екологічної свідомості і культури...”.
- * Потрібно вводити новий предмет - „екологію”, бо старшокласники – нове покоління, яке ще щось може зробити для природи”.
- * „Доцільно вчити дітей сумлінно ставитися до природи, бо світові буде загрожувати екологічне лихо...”.
- * „Потрібно, щоб кожен знав, що природу потрібно охороняти і берегти...”.
- * „Екологію потрібно вивчати всім: і першокласникам, і старшокласникам...”.
- * „Дуже поганий рівень інформованості суспільства, через що плачевні результати...”.
- * „Виховувати потрібно все суспільство...”.
- * „Потрібно вивчати, адже, знаючи проблеми і шляхи їх вирішення, ми зможемо раціонально використовувати багатства, покращити стан довкілля, а отже і своє життя...”.
- * „Знаючи проблему і шляхи вирішення, можна раціонально використовувати природні багатства і жити в чистому і здоровому довкіллі”.
- * „...зміни ставлення до довкілля потребує вся світова спільнота...”.
- * „Ми хочемо жити в чистому довкіллі...”.
- * „...система потребує вдосконалення...”.
- * „...людина і природа існують як єдине ціле...”.
- * „вивчаючи предмет „екологія”, можна навчитися раціонально використовувати природні

багатства...”

* „...вивчення „екології” сприятиме формуванню екологічної свідомості...”

* „Потрібно вивчати „екологію”, тому що учні знатимуть, яка загроза стоятиме перед ними, якщо вони не змінять свого ставлення до природи...”

Плани роботи школи, складовими яких є виховна робота, та плани виховної роботи кожного класу складаються, за висловлюваннями педагогічних працівників, „спільно” або „враховуючи думки педагогів, заступника з виховної роботи школи та окремі міркування учнів”.

Вчителі-предметники свої думки щодо наявності екоосвітньої та ековиховної складових висловили кожен по-своєму:

- вчитель **біології**: „...біологія належить до загальноосвітньої галузі... і передбачає формування в учнів цілісного уявлення про сучасну природничо-наукову картину світу, роль і місце людини в довкіллі, її моральну відповідальність за збереження природи і цивілізації в цілому... гармонійні стосунки з довкіллям можливі за умови дбайливого ставлення до нього...”;
- вчитель **фізики**: „...фізика – це світ знань про природу, перебіг багаточисельних природних явищ. Більшість з них суттєво впливають на екологічний стан життєвого середовища людини, тому і інтегрувати фізичні та екологічні знання в різних темах є не так складно...”;
- вчитель **хімії**: „...залучення дітей до науково-дослідної роботи щодо оцінювання хімічного впливу на довкілля (надмірної хімізації ґрунтів, забруднення повітря і води, техногенного попадання радіонуклідів у довкілля тощо) – найкращий метод формування їхньої екологічної свідомості та культури...”;
- вчитель **географії**: „...географія – наука і природнича, і суспільна. Вона вивчає взаємодії і взаємовпливи у системі „природа – суспільство”. Від екологічного стану цієї системи залежить майбутнє людства, а географія, вивчаючи цю систему, обґрунтовує рекомендації як зберегти довкілля для майбутніх поколінь. Тому географія є наукою екологічною.”
- вчитель **української мови та літератури**: „...Засобами художнього слова можна найкраще передати традиції нашого народу у ставленні до природи, розумного використання її ресурсів і сил, і таким чином передати молоді цей добрий досвід...”

Базуючись на результатах моніторингу екоосвітнього та ековиховного впливу на учнів (на прикладі загальноосвітнього навчального закладу) та результатах досліджень вітчизняних авторів, вважаємо, що:

- екологічне виховання має бути щоденним завданням не лише дітей та юнацтва, але й кожної людини, незважаючи на її вік, фах і займану посаду;
- завдання формування екологічно грамотної особистості мають реалізовуватися через систему неперервної екологічної освіти і виховання;
- систему заходів, спрямованих на вирішення проблем екологічного виховання у загальноосвітньому навчальному закладі необхідно диференціювати за ступенями:

1. У загальноосвітньому навчальному закладі I ступеня (1-4 класи):

1.1) участь молодших школярів у природоохоронній діяльності:

- озелененні школи, подвір’я, мікрорайону, присадибних ділянок;
- догляді за кімнатними рослинами, квітами на подвір’ї;
- виготовленні та розвішуванні найпростіших годівниць для птахів;
- підготовуванні птахів у зимовий період;
- допомога дорослим у догляді за домашніми і дикими тваринами (у лісопаркових зонах, живих куточках природи, у парках відпочинку тощо);
- охороні мурашників, водних джерел, цінних видів рослин тощо.

1.2) проведення еколого-виховних заходів: екскурсій у природу, ранків,

- обговорення фільмів, радіопередач екологічної тематики;
- 1.3) інсценування (драматизація) казок, використання усної народної творчості екологічної тематики (народні прикмети про довкілля, прислів'я, приказки, загадки, вірші, легенди, казки, повір'я, пісні);
  - 1.4) використання ігор (навчання, праця, екскурсії);
  - 1.5) формування норм культури поведінки у природі.
- 2 У загальноосвітньому навчальному закладі II ступеня (5 – 9 класи) :
- 2.1) екологізація навчальних предметів та проведення інтегрованих уроків;
природоохоронна діяльність:
    - участь у озелененні міста (села) та школи;
    - участь в охороні джерел, річок, мурашників, зелених насаджень, рідкісних та лікарських рослин;
    - очищення замулених джерел, малих річок;
    - охорона, приваблювання та пригодовування птахів;
    - відновлення ареалів лікарських рослин.
  - 2.2) створення та забезпечення активної участі дітей в роботі екологічних клубів, шкільних лісництв, зелених та голубих патрулів, екологічних загонів, наукових товариств, екологічних експедицій, екологічних стежок тощо;
  - 2.2) обговорення екологічних проблем у вигляді круглих столів, прес-конференцій, диспутів, вікторин, конкурсів, КВК, рольових екологічних ігор тощо;
  - 2.3) використання елементарних форм учнівської дослідної роботи екологічного спрямування.
3. У загальноосвітньому навчальному закладі III ступеня (10-11 (12) класи):
- 3.1) введення самостійного предмета з основ екології та природозбереження (який повинен викладатися за єдиною програмою), засвоєння екологічних знань, проведення інтегрованих уроків, участь в олімпіадах;
  - 3.2) оволодіння навичками природоохоронної роботи через участь в акціях: „Прибери планету”, „Посади своє дерево” „Не рубай ялинку”, „Первоцвіт”, „Піклування про птахів”, „Струмочок, річечка, ріка”, „Робота екологічних таборів”, „Наша допомога птахам”, „Чисті джерела”, „Живе срібло”, „Первоцвіти просять захисту”, „Зелена аптека” тощо;
  - 3.3) проведення спостережень за станом довкілля, його змінами під впливом природних і техногенних чинників, узагальнення отриманих даних та виступи на семінарах, конференціях;
  - 3.4) участь у природоохоронних телепрограмах і радіопрограмах екологічного спрямування;
  - 3.5) підготовка і публікація статей у місцевій пресі;
  - 3.6) організація експедицій, екологічних таборів, зльотів, конгресів та забезпечення активної участі в них старшокласників;
  - 3.7) проведення позакласних заходів екологічної тематики (брейн-ринги, екологічні театри, виступи екологічних агітбригад, екологічні турніри, конкурси, вікторини, КВК, літературно-музичні композиції тощо.

Результати моніторингу свідчать про недосконалість системи екологічного навчання і виховання та вимагають реалізації комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію процесу формування у дітей і молоді екологічної свідомості і культури..

Загальновідомо, що ефективною робота буде тоді, коли в ній братимуть участь поряд із учнями вчителі різних предметів, батьки, працівники позашкільних закладів, науковці профільних вищих навчальних закладів освіти різних рівнів акредитації, представники громадських екологічних організацій, підприємств, владних структур тощо. Тому поєднанням зусиль, урізноманітненням форм, методів і підходів до екологічного виховання

можна вирішити його завдання.

Отже, введення самостійного предмета з основ екології та природозбереження, інтегрування екологічних знань у спектр проднично-математичних, гуманітарних, суспільно-історичних дисциплін, забезпечення комплексного підходу до вивчення екологічних проблем з використанням міжпредметних зв'язків, старанний добір оптимальних форм, методів і прийомів екологічної освіти і виховання, організація безпосередньої участі школярів у заходах з охорони природи, урахування індивідуально-психологічних, вікових і пізнавальних особливостей учнів у процесі формування екологічної свідомості і культури, створення системи безперервної екологічної освіти та виховання, вироблення вмінь активно і цілеспрямовано використовувати екологічні знання у професійній діяльності, якісна екологічна підготовка педагогічних кадрів, моніторинг результатів екоосвіти та ековиховання є найважливішими напрямками реалізації системи заходів, спрямованими на формування у дітей і молоді екологічної свідомості і культури.

На сучасному етапі розвитку суспільства для глибокого розуміння проблем навколишнього середовища в усій їх складності і визначенні шляхів їхнього розв'язання потрібен новий тип освіти. У міру того, як наше розуміння навколишнього середовища поглиблюється, принципи екологічної освіти можуть стати тією серцевиною, навколо якої формуватиметься майбутня стратегія загальної освіти, завдяки якій буде виховано громадян з новим світоглядом і новими ціннісними орієнтаціями, що більшою мірою відповідатимуть потребам зрівноваженого розвитку сучасного суспільства і природи.

Література:

1. *Бабінець С.* Моніторинг якості освіти як предмет педагогічного аналізу // Педагогічні новачі столичної освіти: теорія і практика: Науково-методичний щорічник / За ред. Л.М. Ващенко та Б.М. Жебровського. К., 2004. – С.16-23.
2. *Білявський Г. О.* Освіта екологічна // Екологічна енциклопедія: У 3 т. / редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ „Центр екологічної освіти та інформації”, 2008. – Т. 3: О-Я. – С.53-54.
3. *Ковальчук І. П.* Дидактичні засади підготовки фахівців екологічного профілю в системі неперервної професійної освіти і виховання: проблеми та перспективи. // Теоретичні та методичні засади вивчення природничо-математичних дисциплін у професійних закладах освіти: перспективи ХХІ століття: Колективна монографія / Ємчик Л. Ф., Кміт, Я. М., Ковальчук І. П. та ін. – Львів: Сполом, 2004. – С.155-184.
4. *Ковальчук Т. І.* Завдання, форми і методи екологічного виховання // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Львів, 2003. – Вип. 29. Част. 2. – С.295-304.
5. *Ковальчук Т. І.* Методичні засади організації екологічного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія №2 (7) – 2002. – С.271-275.
6. *Ковальчук Т. І.* Нові підходи до екологічного виховання (досвід освітян Яворівщини) // Педагогічна думка. – Випуск II. – Тернопіль. – СМП „Астон”, 2002. С.49-55.
7. *Ковальчук Т. І.* Красназавчі дослідження етнонаціональних традицій українців як засіб формування екологічної культури // Педагогічна думка. – Випуск I. – Тернопіль – СМП „Астон”, №1-2-2003. – С.66-74.
8. *Ковальчук Т. І.* Наукові засади моніторингу виховного впливу школи на сформованість у дітей та молоді екологічної свідомості та культури // Педагогічна думка. – Львів. – „Проман”, №1, 2007. – С.49-54.
9. Концепція екологічної освіти України. // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002.- №7.
10. *Крисаченко В.С., Хилько М.І.* Екологія, культура, політика: Концептуальні засади сучасного розвитку - К.: „Знання України”, 2002. – 598 с.
11. *Лукіна Т.* Моніторинг якості освіти: теорія і практика. – К.: Вид. дім „Шкільний світ”. Вид. Л.Галіцина, 2006. – 128 с.
12. *Марченко І.* Психологічний моніторинг у системі професійно-технічної освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти: Науково-методичний журнал. – 2006. – № 5. - 218 с.
13. *Плахотнік О. В.* Розвиток геоекоекологічної освіти в Україні: Автореф. дис. док. пед. наук: 13.00.04. – К.: 1998. – 35 с.
14. Програма дій: Повестка дня на ХХІ Век и другие документи конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. — Женева: 1993.
15. *Пустовіт Г. П.* Європейський досвід неформальної екологічної освіти // Біологія і хімія в школі. – 2000. - №2. – С.28-31.

16. Пустовіт Г. П. Екологічне виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах. Навчально-методичний посібник. – К.: Інститут проблем виховання, 2002. – 270 с.
17. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. – К.: - Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
18. Сатановська Л. А. Екологічна освіта і виховання – додаткова складова предмету географія // Вісник Харківського державного університету. – 1997. - №394 – С.58-64.

Summary:

Tamara Kovalchuk. PERSPECTIVE TASKS OF ECOLOGICAL EDUCATION AND ECOLOGICAL PROTECTION ACTIVITIES AND MONITORING, AND IT'S EFFECTIVENESS.

There is drawn spectrum of tasks ecological education and ecological protection different ranges, well-founded system of monitoring, effectiveness actual system ecological education and up bringing.

Надійшла 3.11.2008р.

УДК 911.5/9

Ольга РОМАНЮК

ВИДІЛЕННЯ ЯДЕР У ЛАНДШАФТНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНИ ЗА БІОЛОГІЧНИМ ПОКАЗНИКОМ

Просторову структуру ландшафтного покриву складають певні утворення, що мають здатність до організації навколишнього середовища, впливаючи на розміщення та міграцію речовини. Погляд на ландшафт як на сукупність центричних структур, що здатні самоутворюватись та розвиватись і знаходиться у постійному взаємозв'язку між собою, дає можливість комплексного та різнобічного вивчення організації ландшафту. Виділення ландшафтних ядер (структур, що виконують роль центрів у природних комплексах) дозволяє не лише досконаліше вивчити процеси та зв'язки, що мають місце у ландшафті, але і прослідкувати місця концентрації елементів та організмів, накопичення речовини. Це, зокрема, дасть змогу виділити та окреслити ареали біологічного різноманіття і внести деякі корективи у план проекту Екологічної мережі.

Завданням статті є: по-перше, вивчення шляхів заселення, міграції та акумуляції живої речовини, з метою виявлення місць найбільшої концентрації біоти у ландшафтному покриві України; по-друге, дослідження та визначення ядер “консервації” біологічної речовини, що дозволить визначити місця знаходження та розташування ядер біологічного різноманіття у структурі ландшафтного покриву.

Питанням заселення території Європи біологічною речовиною займалось багато вчених та дослідників. Такі науковці, як П.І. Дорфеев (1951), Ю.Д. Клепов (1931), В.Л. Комаров (1940), присвятили значну кількість праць дослідженню міграції та переселення рослинних угруповань з північного сходу Азії на територію північної та центральної Європи, а також, впливу льодовикових мас на подальше формування та поширення рослинного покриву.

Роботи Є.М. Лавренко (1926, 1927) присвячені переважно вивченню території України – дослідженню історії рослинності та виділенню реліктових центрів в Українських Карпатах.

А.В. Матошко, Ю.Г. Чугунний (1993) та І.С. Паранько, С.В. Ярков (2006) досліджували Дніпровське зледеніння та пов'язані з ним кліматичні і ландшафтні зміни на території України, а зокрема, вплив на швидкість міграцій у рослинному світі та можливість “закріплення” деяких видів флори на даній території.

Я.П. Дідух (2007) присвятив свою статтю виявленню у ландшафтах певних скупчень з високою концентрацією видів рослин за допомогою «ефекту мішені», що визначався переважно за кліматичним показником.

І.Ф. Удра (1988) у роботі “Розселення рослин та питання палео- і біо- географії” спробував узагальнити роботи багатьох географів, палеоботаніків, біологів та геологів, з